

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

1. Ідеологізація національно-культурного життя радянської України

Компартійно-радянський режим, тримаючись на підкоренні народів за допомогою державного терору, постійно шукав узаконення своєї влади у свідомості людей. Лише тоді вони б сприйняли цю владу як свою. Для цього комуністи спробували свою ідеологію зробити основою народного світогляду. Засобами цілеспрямованого прищеплення народів комуністичної ідеології стали пропаганда, школа та її основа — культура. Так культура потрапила в центр уваги компартійно-радянського керівництва. Адже лише культура могла створити ті яскраві образи, за допомогою яких можна було відчутися й осягнути світ, знайти точки дотику між людьми та верствами різних світоглядів, щоб побачити в них не ворогів, а людей, зрозуміти й відчутися їхню правду.

Розвиток національної культури став перешкодою задумам комуністів, адже неминуче вів би до національно-державних проявів і перетворення радянських республік на незалежні держави.

Історичне джерело

Цю закономірність розумів і Сталін, застерігаючи 1926 р. тодішнього секретаря КП(б)У Л. Кагановича, що українізація може привести до відчуження української культури «від Москви», що вона розпочне «боротьбу проти російської культури та її найвищого досягнення — ленінізму».

Щоб позбавити національні культури державотворчого потенціалу, компартійно-державне керівництво повело зі своїм найнебезпечнішим ворогом «буржуазним націоналізмом» нещадну боротьбу, назвавши її «культурною революцією». Її метою було виховання «нової» людини, відданої більшовицькому режимові, проїнятої комуністичним світоглядом з його цінностями: диктатури пролетаріату, інтернаціоналізму, ненависті до класових ворогів тощо.

Ідеологічний наступ на українську культуру здійснювався за відомою сталінською формулою — «національна за формою та соціалістична за змістом», тобто витвір українського митця мав право на життя, якщо пропагував цінності комуністичного світогляду, а точніше — звеличував компартійно-радянське керівництво, згуртовував навколо нього народ. Усе інше — це ворожий націоналістичний ухил. Водночас творчим людям не дозволяли звертатися й до загальнолюдських цінностей, чіпляючи ярлик «ідеологічної прихильності до буржуазної Європи». Якщо ж автор критикував представників влади за бюрократизм, пихатість, некомпетентність, то його звинувачували в троцькізмі, меншовизмі, антирадянщині.

Боротьба з українським націоналізмом могла набувати і форм відвертого російського шовінізму. Так, секретар ЦК КП(б)У Д. Лебідь обґрунтував теорію боротьби в Україні двох культур: російської — «пролетарської, передової» та української — «селянської, відсталोї». Зрозуміло, що в цій боротьбі більшовики мали підтримати російську культуру.

Ідеологізація опиралася на постійний контроль влади за митцями, цензуру Головліту, вилучення з бібліотек «ідеологічно шкідливої літератури», монополію на випуск художньої літератури.

Історичний факт

У 1930-і роки в УРСР заборонили ставити 200 «націоналістичних творів» і 20 «націоналістичних» перекладів світової класики. До списків заборонених книжок, які підлягали вилученню, потрапила навіть казка Ш. Перро «Кіт у чоботях».

Комуністи вбачали націоналістичний потенціал навіть у народній культурі, оскільки на ній ґрунтувалася професійна українська культура. Тому забороняли народні свята й обряди, намагалися замінити їх штучно створеними «червоними» святами.

2. Становище в галузі освіти

Протягом 1920-1930-х років радянська влада доклала значних зусиль, щоб подолати неписьменність серед дорослих.

Перепис 1939 р. засвідчив, що у віці до 50 років неписьменними залишалися лише 15 % громадян.

Відкриття трудової школи. Фото. 1928 р.

У 1930 р. в СРСР було проголошено запровадження обов'язкового навчання всіх без винятку дітей шкільного віку. Цим кроком радянська влада, з одного

боку, демонструвала себе перед світом «державою трудящих», а з іншого - охоплювала комуністичною ідеологією все молоде покоління.

Одночасно з будівництвом нових шкіл було проведено перебудову структури шкільної освіти. Початкова школа передбачала чотирирічне навчання, неповна середня — семирічне, середня - десятирічне.

У середині 1930-х років було проведено ряд перетворень, які нині сприймаються як традиція: 1 вересня визначено як єдиний день початку навчального року, встановлено тривалість уроку — 45 хв. Учителів зобов'язали дотримуватися програм і підручників.

Вища школа. В УСРР було відроджено систему університетської освіти. У 1933 р. відновили роботу Київський, Дніпропетровський, Одеський та Харківський університети, які створювали найкращі можливості для науково-дослідної роботи та підготовки фахівців. У 1934 р. було встановлено наукові ступені кандидатів і докторів наук, учені звання доцентів і професорів. У 1935 р. було скасовано обмеження до вступу за соціальним походженням, проте запроваджено обмеження для дітей «ворогів народу».

Напередодні Другої світової війни число студентів у 4,6 раза перевершило дореволюційну кількість. Однак їхній професійний та культурний рівень залишався досить невисоким. Розвиток освіти все більше гальмували репресії. У листопаді 1933 р. партійний пленум ЦК КП(б)У визнав, що майже 10 % учителів було безпідставно віднесено до «класово ворожих елементів». Число ж репресованих педагогів у прикордонних районах сягнуло 30-40 %.

3. Досягнення науки та гальмівні чинники її розвитку

Провідною науковою установою в 1930-х роках залишалася ВУАН (у 1936 р. перейменовано на Академію наук УРСР). Її президентом у 1930 р. став відомий учений-біолог О. Богомолець. Того ж року було перебудовано структуру академії. На основі сотень кафедр, розрізнених лабораторій і невеличких інститутів було створено 21 науково-дослідний інститут. Це розширило можливості для наукових пошуків. З іншого боку, завдяки НДІ тоталітарний режим отримав можливість посилити централізацію й контроль у науковій сфері.

Центром теоретичної фізики світового рівня став Український фізико-технічний інститут (УФТІ). У 1931-1932 рр. тут працював І. Курчатов, саме тут Л. Ландау створив класичну працю з кінетичної теорії плазми. У 1932 р. група фізиків у складі К. Синельникова, О. Лейпунського, А. Вальтера, Г. Латишева вперше розщепила ядро атома літію швидкими протонами.

Михайло Кравчук

Нові напрями в хімії розвивалися завдяки дослідженням О. Бродського та Л. Писаржевського. Визначні відкриття в біології зробили О. Богомолець, М. Холодний, І. Шмальгаузен та ін.

На нові висоти підняв світову математичну науку «поет німого числа» академік М. Кравчук, який перший в Україні почав писати математичні праці українською мовою, за що був оголошений «націоналістом» і репресований у 1937 р.

Написані ним наукові праці широко використали американські автори першого у світі комп'ютера, американські та японські розробники телебачення.

На 1930-і роки припадає розквіт наукової творчості талановитого вченого-винахідника Ю. Кондратюка (О. Шаргея). Його ідеї були втілені в розвиток електричної, висотнобудівної, ракетно-космічної галузі майбутніх десятиліть.

Історичний факт

2002 р. ЮНЕСКО внесла ім'я М. Кравчука до переліку найвидатніших людей світу.

«Коли березневого світанку 1968 року я схвильовано слідкував на мисі Кеннеді за стартом ракети, що повинна була понести корабель «Аполлон-9» у напрямку до Місяця, я думав про українця Юрія Кондратюка, котрий розрахував трасу, якою мали летіти троє наших астронавтів», — згадував один з авторів місячної програми Дж. Хуболт.

В Україні розвивалися й дослідження в галузі техніки. Є. Патон з учнями розробив теорію зварювання та зварних конструкцій. У 1934 р. Академія поповнилася Інститутом електрозварювання та Інститутом гірничої механіки.

У медичній науці всесвітньої слави зажив офтальмолог В. Філатов.

4. Митці «розстріляного відродження» та апологети соцреалізму

Мистецькі спілки в 1920-1930-х роках. Бурхливий розвиток української культури сприяв створенню численних об'єднань, гуртків і студій. Так, у Києві сформувалася група неокласиків, які прагнули збагатити українську літературу найяскравішими європейськими здобутками. Вони не визнавали низькопробної масової літератури, написаної на потребу дня. До неокласиків належали такі майбутні знаменитості, як О. Бургардт (Юрій Клен), М. Драй-Хмара, М. Рильський. Ідейним натхненником групи був професор, літературний критик і перекладач М. Зеров.

У Харкові сформувалися спілки селянських письменників «Плуг», пролетарських письменників «Гарт». У середині 1920-х років М. Хвильовий та М. Яловий заснували Вільну академію пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ).

До неї ввійшли: М. Бажан, О. Довженко, М. Куліш, П. Панч, Ю. Смолич, В. Сосюра, П. Тичина, Ю. Яновський, які заперечували казенно-бюрократичний підхід до творчості. Натхненником організації був М. Хвильовий — талановитий прозаїк, поет, критик і публіцист. У дискусії про шляхи розвитку української літератури в 1925 р. він проголосив гасло «Геть від Москви!», маючи на увазі недопустимість некритичного копіювання російських зразків, спрямованість на національні творчі теми й ідеї. Звинувативши його в націонализмі, влада примусила ВАПЛІТЕ на початку 1927 р. виключити М. Хвильового зі свого складу. Через рік організація саморозпустилася.

Микола Зеров

Намагаючись витіснити з літератури «старих» митців, більшовики в 1930 р. оголосили всесоюзний призов у літературу робітників-ударників. До літературних гуртків було залучено майже 2 тис. робітників. Щоб навчити їх основ літературної творчості, було видано посібники з настановами про те, як писати романи, повісті, поеми, публіцистичні твори тощо. Проте експеримент не вдався.

Щоб поставити літературну творчість в УСРР під контроль партії, у червні-липні 1934 р. було проведено I з'їзд письменників України й створено

Спілку письменників України. У творчі спілки було також об'єднано й інших митців. За допомогою спілок письменників, художників, композиторів, театральних діячів влада підпорядковувала художню творчість вимогам соцреалізму. Партійні чиновники з ідеологічних відділів отримали можливість впливати на вибір теми, визначати провідні ідеї, форму творів. Незважаючи на складні умови, творчі особистості продовжували працювати.

У цей час вийшли друком поетичні збірки П. Тичини «Вітер з України», «Чуття єдиної родини». Однак, на думку літературних критиків, за умов пристосування до вимог соцреалізму талант поета суттєво потьмянів.

Півроку відсидів у в'язниці М. Рильський, однак не зрадив своїй музі. Його поетичні збірки «Київ», «Літо», «Україна», «Збір винограду» належать до високих зразків української поезії міжвоєнного періоду.

На театральній сцені продовжували свою діяльність корифеї українського театру М. Садовський та П. Саксаганський, А. Бучма, С. Ватуля, В. Добровольський, Н. Ужвій, Г. Юра. Усесвітньої слави зажили оперні співаки І. Паторжинський, Б. Гмиря, М. Гришко, співачки М. Литвиненко-Вольгемут, О. Петрусенко та ін.

Водночас над митцями тяжіла примара соціалістичного реалізму. Через тиск влади митці, заради виживання, мусили на замовлення радянської влади зображати історію сфальсифікованою, дійсність — лакованою та безконфліктною, а головних героїв — осяяними комуністичними ідеями тощо.

Зрозуміло, що життєві реалії жорстокого комуністичного режиму залишалися поза межами художніх творів. Автори змушені були прославляти більшовицьку партію, Сталіна та його найближче оточення, соціалістичне будівництво. Це була своєрідна данина тоталітарному режимові, яку сплачували письменники за можливість жити. Наслідком цього була глибока корозія таланту, особисті драми.

Соціалістичний реалізм (соцреалізм) — єдиний офіційно дозволений «творчий метод» зображення соціалістичної дійсності на догоду компартійно-радянській владі, що панував у СРСР з 1930-х років.

Ті, хто не міг чи не бажав пристосовуватися, зазнали репресій. Більшість з них увійшли до когорти митців «розстріляного та замордованого відродження».

5. Кінематограф. Олександр Довженко

1930-і роки стали періодом утвердження українського кіномистецтва. У Києві було збудовано найбільшу в Європі кіностудію. Протягом 1929-1937 рр.

Київська й Одеська кіностудії випустили 180 фільмів різних жанрів. Визначне місце серед них належить кінофільмам «Звенигора» (1927), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930) режисера Олександра Довженка. Це були картини нового стилю. Вони засвідчували любов режисера до рідної землі та народу. Творчість О. Довженка на тривалий час стала видатним явищем українського та світового кіномистецтва. Англійська газета «Обсервер» у вересні 1930 р. визнала його фільм «Земля» найвидатнішим серед тих, які були створені в СРСР. На міжнародному кінофестивалі 1958 р. в м. Брюсселі цей фільм був названий серед 12 найкращих.

З появою звукового кіно в Україні зародився новий жанр кіномистецтва — документальне кіно. З'являються фільми на історичну й історико-революційну тематику, екранізації класичних, драматичних та оперних спектаклів. Одночасно з прокату зняли прославлені фільми О. Довженка. Уникаючи репресій, 1933 р. він переїхав до Москви, де зняв кінокартини «Аероград» (1935), «Щорс» (1939). У них проявилися ті ознаки соцреалізму, які нав'язувала радянська влада.

Особистості

Олександр Довженко (1894-1956) народився на хуторі В'юнище Сосницького повіту Чернігівської губернії (нині в межах смт Сосниці) у багатодітній селянській родині.

Освіту здобув у Сосницькому 4-класному народному училищі та Глухівському учительському інституті. Працював учителем. Служив в армії УНР.

У грудні 1919 р. заарештований, звільнений за сприяння УКП (боротьбистів). На початку 1920 р. — член партії боротьбистів. У 1921 р. — секретар Київського губернського відділу народної освіти. 1922-1923 р. був на дипломатичній та консульській службі у Варшаві та Берліні. Працював художником-карикуристом у кількох українських періодичних виданнях. Був членом спілки «Гарт». У кінематографі — з 1926 р. Свої найвидатніші фільми зняв на початковому етапі творчості. Протягом 1933-1940 р. працював у Москві. У 1941-1945 рр. працював фронтовим кореспондентом, публіцистом, кінорежисером.

6. Антицерковна політика влади та її наслідки

Розуміючи, що церква перебуває в моральній опозиції до радянської влади, вона розпочала репресивну антицерковну політику. Декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (1918) позбавив церкву та релігійні громади прав юридичної особи, проголосив націоналізацію церковного майна.

Знищення церковних дзвонів, м. Немирів. Фото. 1931 р.

Дзвін з Володимирського собору, м. Київ. Фото. 1929 р.

Конституція УСРР 1919 р. позбавила церковний клір виборчого права, перетворивши священиків на неповноправних громадян.

Зміст антицерковної політики визначила програма РКП(б) (1918). Вона розглядала релігійність як «релігійні забобони» і націлювала комуністів на створення умов для їхнього повного відмирання. З цією метою в усіх партійних комітетах, починаючи від центрального, було створено антирелігійні комісії, які активно насаджували войовничий атеїзм і підривали авторитет усіх конфесій. Церкву поступово витісняли з усіх верств суспільного життя, забороняючи ведення релігійної пропаганди та будь-якої діяльності, за винятком богослужінь. Духівництво обкладали непосильними податками, забороняли збирання пожертвувань для придбання богослужбових предметів чи господарських потреб, збори віруючих, підозрюючи їх у контрреволюційних змовах. Для боротьби з церквою

більшовики використали голод 1921-1923 рр. Під гаслом надання допомоги голодуючим, вони вилучали церковні коштовності.

До антирелігійної боротьби влада відкрито залучила школу. Для пропагандистського тиску на священиків і віруючих було створено Спілку безвірників. Вона проводила карнавали: молодь переодягалася у священиків. Ідучи вулицями, розігрувала вистави, вигукувала атеїстичні «жарти». Цими заходами комуністи намагалися висміяти, принизити церкву й водночас деморалізувати молодь, привчити її до цькування беззахисних людей з іншими цінностями.

До кінця 1920-х років було закрито більшість монастирів, а священиків заслано, закрито або знищено майже 80 % сільських церков.

Ліквідація УАПЦ. Несподівано швидке наростання авторитету УАПЦ занепокоїло комуністів. За церквою було встановлено таємний нагляд. У жовтні 1924 р. в усі округи було розіслано шифрований таємний циркуляр. Він застерігав, що «гастролюючий митрополит» В. Липківський та його сподвижники «проповідують різні ворожі радвладі ідеї українського націоналізму», атому діяльність УАПЦ «особливо небезпечна». Боячись, що національна церква сприятиме відродженню Української держави, комуністи розгорнули справжнє цькування церкви. Більшовицька преса почала звинувачувати УАПЦ у «націоналізмі» та «петлюрівщині». В. Липківському забороняли виїзд з Києва. Якщо ж він порушував заборону, його заарештовували, забороняли виступати з проповідями. З шести років духовного очільництва майже половину часу митрополит перебував під заборonoю виїзду. Незважаючи на це, В. Липківський відвідав понад 500 парафій різних сіл і міст України.

У жовтні 1927 р. ДПУ УСРР, не добираючи методів, примусила священиків скликати другий Всеукраїнський православний церковний собор, який звільнив В. Липківського від керівництва церквою.

У січні 1930 р. працівники ДПУ змусили 50 єпископів і священиків УАПЦ зібратися на ще один надзвичайний собор і виступити з написаною під диктовку каральних органів заявою про самоліквідацію. Це не порятувало священиків від репресій. Протягом 1930-1934 рр. було заарештовано 24 із 34 єпископів УАПЦ, ще 8 зникли без суду та слідства. За ними на страти чи до сибірських таборів пішло все рядове священство, усі активні вірні УАПЦ.

Незважаючи на терор, майже 300 парафій Української православної церкви продовжували діяти майже до 1936 р.

Розправляючись з церковною організацією, держава не могла викоринити віру з душ більшості старшого покоління. У свідомості молодих людей атеїзм насаджувався більш успішно. Саме з них влада зуміла сформувати покоління

радянських людей, позбавлених віри в Бога, а разом з нею й багатьох моральних засад, що зміцнюють, очищують і звеличують людину.